

Russen zien ze vliegen
Peter d'Hamecourt

Een reis van communisme – via perestrojka naar Poetinisme

Colofon

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the publisher.

© eBookeditie Uitgeverij de Rode Kamer, Haarlem 2011

ISBN 9789078924

Oorspronkelijke uitgave:

© 2006 Peter d'Hamecourt en Uitgeverij Conserve

In de laatste dagen van de Sovjet-Unie wemelde het van de vliegende schotels boven het ondergaande rijk. Rusland herrees onder Boris Jeltsin. De kennismaking met de democratie en de vrije markt in de Jeltsin jaren waren een nachtmerrie, zelfs de vliegende schotels sloegen op de vlucht. Sommige Russen werden stinkend rijk, de meesten streden om het hoofd boven water te houden. Met president Poetin kwam er stabiliteit, zonder al te veel democratie. De rijken werden nog rijker. De armoede nam af, maar de vliegende schotels kwamen weer terug, want Russen hebben een liefde voor het ongelooflijke. Vergeet het Kremlin, luister naar de Rus zelf. Dit zijn schetsen van een samenleving vol filosofen. Achttien jaar heb ik het Russische leven inmiddels opgesnoven. De verbazing houdt nooit op.

Inhoud

1 Geloven in Rusland

2 Het einde van een wereldrijk (1989-1991)

3 Tsaar Boris' eerste jaren (1992-1995)

4 Rusland en de wereld een illusie armer (1996-1999)

5 Rusland volgens Poetin (2000-2004)

6 Hoera, het communisme is definitief verslagen! (2005-2007)

7 Verantwoording

Woensdag 11 juli 2007. Het weerbericht op de radio sluit zoals elke dag af met de informatie over de geomagnetische activiteit. Tot negen uur vanmorgen zijn er matige geomagnetische invloeden te verwachten. Gelukkig maar, voor de komende dagen is de hemel boven Moskou vrij van geomagnetische velden. De Rus waakt over zijn psyche. Hij wil niet alleen weten of het regent, de zon schijnt of het vriest dat het kraakt. Hij wil weten of hij zijn hersenen moet beschermen tegen de invloeden van de magnetische stralingen die zich rond onze aarde bewegen.

Wat doe je als er sterke geomagnetische activiteit is te verwachten? Blijf je dan thuis? Neem je een paraplu mee?

Gebeuren revoluties in Rusland als het land doorstraald is met geomagnetische invloeden? Of slaat er een nationalistische gekte toe onder de leuze 'Rusland voor de Russen'?

1 Geloven in Rusland

Niemand weet het. Vast staat wel dat dergelijke invloeden van buiten het gedrag van Russen sterk bepalen. Dat moet wel, want anders valt het gedrag van dit volk niet te verklaren. Ik heb periodes meegemaakt in de afgelopen twintig jaar dat vliegende schotels massaal door de geomagnetische velden braken en overal in dit land aan de horizon verschenen. Wie ze niet zag vliegen werd een beetje raar aangekeken door de Russen die ze wel zagen vliegen. Dat er buitenaardse wezens waren die Rusland aanvielen was mooi meegenomen in tijden van crisis. Zo was er tenminste een vijand die de schuld kon krijgen van veel wat misging in de overgangsjaren van de communistische Sovjet-Unie naar de kapitalistische Russische Federatie. Want vijanden, daar zijn Russen dol op. Tsaar Nicolaas II voerde een krankzinnige oorlog tegen de denkbeeldige vijand Japan. Hij kreeg een behoorlijk pak slaag en had geluk dat de communisten hem vermoordden, want zo kon hij alsnog heilig worden verklaard. De Sovjet-Unie had de hele wereld die niet in een collectieve samenleving geloofde als vijand. De mannen die met moord en doodslag dit vijandbeeld aan de arme Russen opdrongen, Lenin en Stalin, worden nog altijd in brede kring geëerd. President Poetin heeft de aloude traditie van het vijandbeeld met succes geherintroduceerd. Baltten, Georgiërs, Polen, Europa in het algemeen en natuurlijk de Verenigde Staten. Vele Russen geloven er heilig in dat al die vijanden er op uit zijn Rusland klein en arm te houden. Dat de Rus niet zo leeft als de Europeaan of de Amerikaan komt doordat het Westen er voortdurend op uit is de Rus een hak te zetten. Omgekeerd leeft dat gevoel helemaal niet. Ik betrap buitenlanders er wel eens op hoe vergoelijkend zij praten over de vreemde strapatsen van de Rus. Als de Rus zelf geen excuus voor handen heeft voor zijn bizarre gedrag dan draagt de westerse wereld die vaak wel aan. In de prille jaren van mijn verblijf in dit land was ik iemand uit Nederland. Het land van de wonderen. Hoe was het toch mogelijk dat zo'n klein land zoveel voedsel kon produceren? Dat het zelfs tomaten over had om in Moskou in de winkel te leggen? Hoe vaak heb ik niet moeten uitleggen dat Nederlandse gevangenissen geen hotels zijn en dat niet alle Nederlanders aan de hasj zitten. Nederland is een droomland, met een koningin van wie iedereen houdt, van Vladivostok tot Kaliningrad. Sinds de herintroductie van het vijandbeeld ben ik weer iemand uit het Westen en zoals we allemaal weten komen daar de vijanden van

Rusland vandaan. Daarom knoopt het Kremlin ook geen vriendschapsbanden aan met het Westen. Wij kunnen het in het nieuwe Rusland helaas niet verder brengen dan tot de kille status van 'strategische partner'. Dat is nog niet zo erg als een Koude Oorlog, maar kil is het wel.

Ik zet met Joeri een boom op in een café in Kaliningrad, de exclave aan de Baltische Zee, die ooit Duits was en Koenigsberg heette. Hij leidt een organisatie die ijvert voor onafhankelijkheid van de exclave onder de naam Baltische Republiek. Joeri is het namelijk zat om te wachten totdat er in het Kremlin na honderden jaren eindelijk eens een beslissing wordt genomen dat Rusland een Europees land is. Joeri's republiek zal onmiddellijk aansluiting zoeken bij Europa.

'Dan zijn we van het gezeur af,' zegt hij. Het lijkt de beste oplossing om dit gezwel weg te snijden uit Rusland. In Kaliningrad ruikt het Duits, daaraan heeft ruim een halve eeuw russificering niets kunnen veranderen. Het aloude fort is verdwenen, maar ondanks de veel te grote kathedraal van de Russisch-orthodoxe kerk ademt de stad en het omringende land naar Bratwurst en Sauerkraut. Moskou weet niet wat het moet met dit stukje oorlogsbuit. Nu is er weer een plan om er een soort Las Vegas van te maken. Er is al een goedkope luchtvaartmaatschappij opgericht om de gokkers uit heel Europa en natuurlijk Rusland naar de pokertafels, fruitautomaten en roulettes van Kaliningrad te vervoeren.

Maar wie wil er naar Kaliningrad als je ook naar Monte Carlo kunt? Niemand gelooft ook echt dat het gaat lukken, maar intussen genereert het plan zoveel overheids-geld dat een grote groep bureaucraten al de winnaar is van dit gokavontuur. Want ook geld moet vliegen in Rusland. Raketten ook. Het Kremlin heeft bedacht als gebaar van partnerschap naar de Europese burenen de raket-en de vlootbasis van Kaliningrad te moderniseren. En er is vast bedacht dat elke keer als de jackpot valt bij wijze van saluut een raket wordt afgevuurd.

Naarmate het land uit de crisis krabbelde in de afgelopen tien jaar was er kennelijk voor de vliegende schotels geen lol meer aan Rusland aan te vallen, want het fenomeen verdween geleidelijk uit de kolommen van de kranten. Dat wil niet zeggen dat er intussen veel minder Russen zijn, die ze regelmatig zien vliegen. De geomagnetische invloeden blijven hun werk doen. Neem de burgemeester van Vorkoeta, een stadje boven de poolcirkel. Het is een van alles en iedereen verlaten oord, maar de burgemeester prijst mij zijn stad aan als een soort paradijs waar alle inwoners gelukkig zijn. De burgemeester kon ons met zoveel mensen in contact brengen die zielsgelukkig waren dat zij in Vorkoeta mochten wonen. Ik moest er maar voor zorgen dat er een Nederlandse zusterstad zou komen die een jumelage zou willen aangaan met zijn polaire paradijs. Voordat er kolen werden ontdekt bestond er helemaal geen Vorkoeta. Om de kolen te delven vestigde Stalin er een van zijn beruchte Goelagkampen. Slachtoffers van de rode terreur bouwden het stadje en gingen de mijnen in. De mijnwerkers van vandaag wonen nog steeds in de scheef gezakte barakken die nog zijn overgebleven van de strafkampen. Het stadje balanceerde enkele winters op de rand van de afgrond, omdat de centrale warmtevoorziening op instorten stond. De grote staalindustrie Severstal redde het stadje door de mijnen onder zijn hoede te nemen. Maar in tegenstelling tot wat de burgemeester beweert kwamen we er geen gelukkige mensen tegen. Iedereen wil weg. Maar ook dat valt niet mee, want de vliegverbinding met het paradijs van de burgemeester functioneert onregelmatig. En de trein is een mijl op zeven.

Ik praat met de mijnwerkers. Ze willen allemaal weg. Niemand heeft een plan. Ander werk, omscholing, het zijn allemaal begrippen die in Vorkoeta niet bestaan. Het is breken met de pool en elders voor eigen risico een nieuw bestaan opbouwen, of veroordeeld blijven tot de Goelag. Velen zijn veroordeeld. In juni 2007 is er een ramp in een van de mijnen van Vorkoeta. Zeven mijnwerkers komen om het leven. Het is een rampjaar voor de Russische kolenmijnen. Een paradijs in combinatie met kolen bestaat niet in Rusland, ondanks de burgemeester van Vorkoeta. Een paradijs in combinatie met Ruslands rijkdommen als olie en gas is in het hele land ook niet te vinden. De winbare energievoorraden bevinden zich allemaal in onherbergzame streken. Het gas dat Nederland uit Rusland betreft komt onder meer van het Jamal-schiereiland in het hoge noorden. Het staatsgasbedrijf Gazprom heeft er een stadje gebouwd, Jamboerg, dat alleen maar tijdelijke bewoners kent. Twee maanden op twee maanden af. Een nomadenbestaan van duizenden Russen. Mannen en vrouwen twee maanden gescheiden van hun gezin om Europa van energie te voorzien en dan weer twee maanden om de gezinsband ter herstellen. Sommigen kiezen voor de maximale periode van drie maanden waarin ze boven de poolcirkel kunnen verblijven. Ik verzeil er in de discotheek en maak er de laatste avond mee van een grote groep die gaat vertrekken voor een wisseling van de wacht. Veel drank, veel tijdelijke liefdes. Geld is wat de meesten drijft tot dit merkwaardige bestaan. Het prefabstadje heeft alles wat een min of meer normaal leven mogelijk maakt. Sportvoorzieningen en uiteraard een orthodoxe kerk. De brandweercommandant legt me op de top van de toren van de brandweerkazerne trots uit dat hij bij veertig graden onder nul alle denkbare branden aan kan. Zijn gezin woont in Rostov, in het warme zuiden van Rusland. Of het gezond is, het leven in Jamboerg, vraag ik. Hij hoeft niet lang na te denken over het antwoord. 'Nee, maar wat moet ik in Rostov?' Ruslands zuiden kent een werkloosheid van vele tientallen procenten. Niemand die er over praat in Moskou.

Aan de rand van Jamboerg loop ik een groepje Nentsen tegen het lijf. De Nentsen zijn een van de noordelijke nomadenvolkjes. Ze zijn verjaagd door de gasindustrie. Het zijn Russische staatsburgers, maar geen Russen. Ze leggen me uit dat hun rendierkuddes niets meer opleveren, maar dat ze financiële steun krijgen van Jamboerg om hun nomadenbestaan vol te kunnen houden. Ze zijn vier dagen onderweg om weer bij hun groep in de taiga te komen. Ik vraag of er geen helikopter is die ze kan brengen. Ze lachen hun slechte tanden bloot en zeggen: 'Nee, vliegen, dat is voor de Russen.'

In de afgelopen twintig jaar maakte ik honderden momentopnamen van het leven in Rusland en de voormalige Sovjet-Unie. Michail Gorbatsjov maakte in 1986 een wandeling langs de Zwarte Zee en vertelde de partijleider van Georgië, Edoeard Sjevardnadze, dat de Sovjet-Unie letterlijk failliet was en dat het communistische systeem aan een ernstige revisie toe was. Het wereldrijk stond op instorten. Sjevardnadze werd uitgenodigd deel uit te maken van een groep vertrouwelingen die ging proberen via een proces van perestrojka en glasnost te redden wat er te redden viel. Dat proces was twee jaar aan de gang toen ik landde in het failliete land. Boris Jeltsin blies de Sovjet-Unie op en bleef acht jaar aan de macht. De president nam zijn burgers mee van de ene naar de andere doorgaans onaangename verrassing. Er was wel vrijheid en terugkijkend viel de chaos eigenlijk ook wel mee. De Russen zijn meesters in het improviseren. Daar waar hun nieuwe staat tekortschoot zochten ze zelf een uitweg. Met de stijgende energieprijzen klom het land ook langzaam uit het economische dal. In 1999 was alles gereed om van Rusland definitief een land te

maken dat zich qua democratisch systeem kon spiegelen aan Europa. Met president Poetin zette de restauratie van de bureaucratie in en daarmee de ontmanteling van de democratische staat. De Russen vonden het wel best. De materiële welvaart kwam binnen bereik van velen. De middenklasse is nog tevreden, maar een welvarende middenklasse heeft de neiging te willen meebeslissen over de inrichting van hun leven. Die groeiende middenklasse heeft de sleutel naar de toekomst van Rusland in handen. In de drie periodes Gorbatsjov, Jeltsin en Poetin maakte ik schetsen van een samenleving die altijd verrast, zij het in negatieve, zij het in positieve zin. De miniatuurtjes vormen alles tezamen geen schets van de Russische ziel. Die heb ik nooit gezocht, die heb ik altijd bij de Russen gelaten, zo hij al zou bestaan. Rusland moet je niet willen begrijpen, in Rusland moet je domweg geloven, is een algemeen geaccepteerde wijsheid. Tallozen hebben dat geprobeerd en even veel tallozen hebben het geloof eraan gegeven. Ik hoop het nog een tijdje vast te houden.

2 Het einde van een wereldrijk (1989-1991)

‘Wij maken u minister van Buitenlandse Zaken, want u spreekt uw talen.’ De hele tafel applaudisseert en grijpt naar de glazen om te drinken op de gezondheid van de toekomstige minister van Buitenlandse Zaken van Zuid-Ossetië. Ik neem de heildronk beleefd in ontvangst. We zitten intussen al dik drie uur aan tafel en de remmen zijn goed los. In de bovenkamer van het centrale restaurant van Tschinvali, de hoofdstad van de autonome republiek Zuid-Ossetië, hangt een broeierige sfeer. Het is zomer 1990. Iedereen aan tafel droomt van de onafhankelijkheid, nu de ijzeren greep van het Sovjetbewind bijna nergens meer voelbaar is. Door een speling van het lot is Zuid-Ossetië ooit bij de Sovjetrepubliek Georgië gevoegd. De mannen rond de tafel smeden plannen een onafhankelijke staat te stichten die zich in een later stadium zal verenigen met de broeders uit Noord-Ossetië aan de andere kant van de Kaukasische bergkam. Ik zou er als minister van Buitenlandse Zaken voor kunnen zorgen dat Nederland als eerste het onafhankelijke Zuid-Ossetië gaat erkennen. Ik probeer in mijn antwoordheildronk voorzichtig uit te leggen dat ik zeer onder de indruk ben van het natuurschoon van de Kaukasus, maar dat ik toch liever bij mijn beroep van journalist blijf, uiteraard met grote interesse voor de zaak van het verenigde Ossetische volk met zijn rijke cultuur en geschiedenis. Applaus en weer glazen die de gestage wodkastrøm in beweging houden.

Warme mensen. Overal waar ik dit enorme rijk heb bereisd diezelfde warmte. Overweldigend zelfs. In het najaar van 2006 was ik weer terug in Tschinvali. Van de zelfstandigheid is niet veel terechtgekomen. Ik ontmoette veel verbitterde mensen. Georgische dorpen mengen zich hier op de hellingen met Ossetische. Zomaar onafhankelijkheid verwerven was te ingewikkeld. Mannen die uiteindelijk heel ver weg van hier de Sovjet-Unie ophieven besloten dat de bestaande grenzen van de vijftien Sovjetrepublieken niet zouden worden aangetast. Dus moet Zuid-Ossetië zich schikken. Het bleef deel van Georgië. Er kwamen wapens aan te pas. Er vielen doden en er vallen nog steeds doden. Sommige dorpen die ik in 1990 zag als

levendige samenlevingen, waar de aarde de bevolking zegende met rijke fruit-en groente-oogsten, zijn nu verlaten spookdorpen. De enkeling die er is achtergebleven en probeert tussen de ruïnes van een boze droom weer een nieuw leven op te bouwen overlaadt me zoals zovele jaren geleden met zijn zelfgemaakte wijn en alles wat de tuin en het land aan heerlijkheden oplevert. Maar er is bitterheid. Vooral het gevoel vergeten te zijn door een wereld die wel wat anders aan zijn hoofd heeft dan Zuid-Ossetië. Het stukje land met zo'n 50.000 inwoners is nu geïsoleerd en verpauperd door vijftien jaar oorlog en gewapende vrede, af en toe tevoorschijn getoverd als speelbal van de grotere politiek. Niet ver hier vandaan ligt Abchazië aan de Zwarte Zee. Eenzelfde verhaal, een Georgische provincie en een onafhankelijkheidsdroom in bloed gedrenkt. Ik zie de gevechten, maar ik zie vooral de mensen. Als de wapens zwijgen en er in 1992 een soort Russische vredesmacht komt, lig ik op een ochtend om zes uur in de Zwarte Zee. De zee is donker, maar sluit als een warme mantel om mijn lichaam. Ik zwem uit de kust en liggend op mijn rug zie ik een donkere kustlijn. Eens was dit het paradijs van de partijelite. Het is nu een ravage. Als ik bloemen koop in Moskou bij de Georgische bloemenstallen bij het Wit Ruslandstation vraag ik altijd: uit Abchazië zeker? Het antwoord is altijd raak. Na zoveel jaren als Georgiërs in Abchazië naast de Abchazen te hebben gewoond zijn ze nu vluchteling. Er zijn er ongeveer een kwart miljoen. Niemand die naar ze omkijkt. Warme mensen, klaar voor een gastvrij onthaal, zelfs in hun bloemenstal naast een Moskous station, ver weg van hun paradijs aan de Zwarte Zee. Zomer 1992 rijden we door de mijnenvelden van Transdnestrië op de oostelijke oever van de rivier de Dnjestr, die Moldavië verdeelt in een Moldavisch en een Russisch deel. Moskouse tanks kiezen de zijde van de separatisten. De geluiden van oorlog op de achtergrond deren de oude Klavdija niet als we haar moestuintje binnenlopen om te zien hoe de gewone burger dit conflict hoopt te overleven. De keren dat ik later zal terugkomen in het omstreden gebied denk ik altijd aan Klavdija, die zich meer zorgen maakte over haar aardappelooft dan wie er aan de winnende hand was in de burgeroorlog.

De lijst van conflictgebieden in de Sovjet-Unie is lang. De herinnering aan de Jak-40 die als een kurkentrekker naar beneden zeilde om veilig het vliegveldje van Stepanakert te bereiken geeft me nog altijd het gevoel dat sinds die landing mijn leven een onverwachte verlenging heeft gekregen. Stepanakert is de hoofdstad van het autonome gebied Nagorno-Karabach. Azerbajdzjan en Armenië vechten over het prachtige berggebied met de geschiedschrijving in de hand. De Armenen hebben de overhand. Enkele jaren later rijd ik over een comfortabele bergweg aangelegd door rijke Armeniërs uit de Verenigde Staten. Ik logeer in een villa van zo'n Armeense Amerikaan. Een vreedzame oplossing van het conflict is nu, bijna twee decennia later, even ver weg als toen het begon. De tienduizenden vluchtelingen die je overal tegenkomt in Azerbajdzjan blijven dromen van hun berg. Stap in een taxi in Bakoe en tien tegen één dat de chauffeur van de berg afkomstig is. Binnen enkele minuten spuit hij zijn haat tegen zijn Armeense burens met wie hij jaren heeft samengewoond.